

ХАРЬЦУУЛСАН УЛС ТӨР, ЭМПИРИК СУДАЛГАА

ҮНДЭСНИЙ АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛД ӨНДӨР ТҮВШНИЙ АВЛИГЫН НӨЛӨӨ:
ШИНЖЭЭЧДИЙН САНАЛ БОДОЛ**О.МӨНХБАТ***Доктор, профессор, МУИС.**Сургалт эрхэлсэн тэргүүн дэд захирал***С.МӨНХБАТ***Доктор, МУИС, ШУС, Нийгмийн Ухааны Салбар,**Улс төр суулалын тэнхимийн эрхлэгч***Ж.ТӨРТӨГТӨХ,***Доктор, профессор, МУИС, ШУС, НУС,**Улс Төр Суулалын Тэнхим***М.БАТБААТАР***Докторант, МУИС-ийн Социологи,**нийгмийн ажлын тэнхимийн багш*

Түлхүүр ойлголт: Авлига, хээл хахууль. Өндөр түвшний авлига(Grand corruption), Үндэсний аюулгүй байдал(National security)

Хураангуй: Энэхүү өгүүлэлд Монгол дахь өндөр түвшний авлигын өнөөгийн байдал, түүний үндэсний аюулгүй байдалд үзүүлэх нөлөө, тэмцэх арга замыг төрийн болон төрийн бус байгууллага, иргэний нийгэм, олон улсын байгууллагын 30 гаруй мэргэжилтэн, шинжээчдийн санал бодолд тулгуурлан авч үзсэн юм. Судалгаанд хамрагдсан шинжээчид өндөр түвшний авлига Монголын нийгэмд нарийн зохион байгуулалтай, бүтэцжсэн, системийн шинжтэй үзэгдэл болж, үндэсний аюулгүй байдалд заналхийлэх хэмжээнд хүрсэн болохыг онцлон тэмдэглэсэн байна. Тус өгүүлийг зохиогчид 500 иргэдийн дунд явуулсан санал асуулгаар судалгаанд хамрагдсан иргэдийн 92.4% өндөр түвшний авлига үндэсний аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлөх хэмжээнд хүрсэн хэмээн үзсэн нь асуудал ихэд ноцтой болж байгааг давхар батлан харуулжээ. Түүнчлэн зохиогчид өндөр түвшний авлигын шалтгаан, нөлөөлөх арга зам, сувгийг нарийвчлан тодорхойлохын сацуу энэ төрлийн авлигатай хэрхэн тэмцэх талаарх зөвлөмжийг шинжээчдийн санал бодолд тулгуурлан боловсруулжээ.

Асуудлыг дэвшүүлэхүй

Авлигын асуудлаар хийсэн тоон болон чанарын судалгааны үр дүнгээс¹ үзэхэд сүүлийн арван жилд Монголд тулгарч буй асуудлын дотор “авлига” айргийн тавд багтай багтаж ирлээ. Үүний зэрэгцээ авлигын хамрах хүрээ эрүүл мэнд, боловсрол, татвар зэрэг төрийн үйлчилгээ үзүүлдэг байгууллага, албан хаагчдаар хязгаарлан үзэх нь “ул” болж төрийн шийдвэр гаргагчид, бодлого боловсруулагчид, улстөрийн намын түвшинд архагшсан үзэгдэл болсон талаар олон нийт судлаач шинжээчид сэтгэл зовнин тэмдэглэх боллоо. Авлигатай тэмцэх үйл хэрэг мухардах тусам дараах хоёр хандлага илтэд ажиглагдах боллоо. Үүнд: нэгдүгээрт, өргөн олон нийтийн дотор авлигатай тэмцэх нь боломжгүй зүйл юм байна гэсэн уруу үзэл тархаж, нэгэнт төрийн өндөр дээд албан тушаалтнууд ингэж дураар дургинж байгаа хойно хэн нэгний гар цайлгах, шан харамж өгөх нь юу ч биш гэсэн ойлголт батжин авлигыг цагаатгах, зөвтгөх хандлага давалгаалан түрэх болж байна. Хоёрдугаарт, авлигатай хууль ёсны хүрээнд тэмцэж болохгүйгээс хойш “хорыг хороор дарах” буюу авлигач улс төрч, өндөр дээд албан тушаалтныг олны өмнө өчигтгүй цаазлах, төв талбай дээр дүүжлэх хэрэгтэй зэрэг туйлширсан экстермист хандлага өсөх хандлагатай байна.

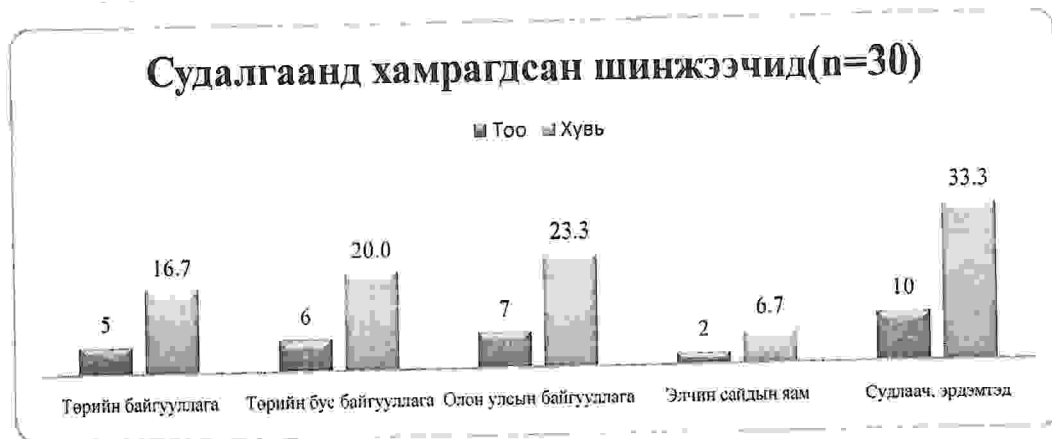
Шинжээчдийн судалгааны зорилго, түүврийн бүлэг:

Судалгааны зорилго авлигатай тэмцэх чиглэлээр мэргэшсэн шинжээчдийн санал бодлыг судалж, өндөр түвшний авлигын тодорхойлогч шинж чанар, илрэх хэлбэр хамрах цар хүрээг тодорхойлон, үндэсний аюулгүй байдалд үзүүлж буй түүний нөлөөлөл, сөрөг үр дагаврыг шинжлэн, тэмцэх арга замын талаарх шинжээчдийн санал бодлыг судлахад чиглэлээ.

¹ “Төрийн албан хаагчдын талаарх төрийн бус байгууллагын төлөөллийн санал бодол” 2009 он МУИС-ийн Нийгмийн судалгааны хүрээлэн. Азийн судалгааны төв. “Авилгын талаарх олон нийтийн ойлголт, мэдлэг тогтоох судалгаа”. Сант Марал судалгааны төв, Монгол улсад засаглал, ил тод байдлыг дэмжих хөтөлбөр. УБ., 2013. “Хүмүүс, нийгэм, аж амьдрал” сэлэвт цуврал суурь судалгаа. (2011-2013). Нийгмийн Ардчиллын хүрээлэн, УБ., 2013. “Бизнес эрхлэлтийн орчин дахь авлигын нөхцөл байдал” Монгол улсад засаглал, ил тод байдлыг дэмжих хөтөлбөр. УБ., 2013. “Өндөр түвшний авлига ба Үндэсний аюулгүй байдал” сэдэвт судалгаа. МУИС. Улс төр судлалын тэнхим, Социологи-Нийгмийн ажлын тэнхим. УБ., 2014

Судалгааны түүврийг иргэний нийгэм, төрийн бус болон төрийн байгууллага, олон улсын байгууллага, судалгааны байгууллагын 30 гаруй эксперт шинжээчид бүрдүүлж байгаа бөгөөд төлөөллийг доорхи графикаар үзүүлэв.

График 1: Судалгааны түүвэр

Өндөр түвшний авлига систем болох нь: хэлбэр, түвшин, үр дагавар

Авлига нийгмийн бараг л бүх салбарт тархаж, нийгмийн зарим тогтолцоог гажуудуулж, завхруулах үзэгдэл болж өргөжин тэлэхийн хэрээр, шан харамж, хээл хахуульээрэг авлигын хэлбэрээс улам бүр нарийсч өндөр түвшний, зохион байгуулалттай болж системийн шинжтэй үзэгдэл болон хувирч байгааг судлаанд хамрагдсан шинжээчид онцолсон байна.

Шинжээчид өндөр түвшний авлига гэдгийг тодорхойлохдоо 1. Оролцогч талууд: Төрийн өндөр дээд албан тушаалтан, шийдвэр гаргадаг институци оролцдог, 2. Хөндөж буй эрх ашиг: Улс орон ард түмний нийтлэг эрх ашгийг хөнддөг, 3. Үр дагавар: Улс үндэсний тусгаар тогтнол, аюулгүй байдалд хор хөнөөл учруулдаг гэсэн үндсэн шалгуур үзүүлэлтүүдэд тулгуурлан тодорхойлж байна. Энд авч өгч байгаа авлигын мөнгөний хэмжээ гол бус улс орон ард түмний нийтлэг эрх ашгийг хөндөж, хор хөнөөл учруулдаг байдгийг тэд голлон тэмдэглэж байлаа. Өндөр түвшний авлига бол шуудхан хэлэхэд улс орноо мөнгө төгрөгөөр худалдаж байгаа хэрэг, тэр ч утгаараа улс орны тусгаар тогтнол, ард иргэдийн амь амьдралд заналхийлж буй хэрэг мөн хэмээн шинжээчид үзсэн байна.

Өндөр түвшний авлига асар их мөнгөөр хэмжигддэг ч тэрхүү их мөнгөний хэмжээг яг таг тодорхойлох нь боломжгүй зүйл аж. Өндөр түвшний авлигын хэмжээг шинжээчид "... хэмжээний хувьд хэлэх хэцүү, гурав дөрвөн зуун сая доллар, тэрбумаар хэмжинэ", өөр нэгэн эксперт "ихэнхдээ тендер, албан тушаалын томилгоо, улс төрийн намын санхүүжилт, сонгуульд нэр дэвших зэрэгт хэдэн саяар нь хаяж байна" хэмээн үзэж байна. Тэдний үзсэнээр авлигыг илрэх хэлбэр учруулж байгаа үр дагавраас нь хамааран дараах гурван түвшинд хувааж болох юм. Тухайлбал,

	ИЛРЭХ ХЭЛБЭР	ҮР ДАГАВАР
Өндөр	Хууль батлахгүй, эсвэл доорхойтой хууль баталж, хийдэл үүсгэх замаар авлигын таатай орчин бүрдүүлэх	Улс орны аюулгүй байдал, бие даасан байдалд аюул занал учруулах Шударга бус, хуулийн өмнө тэгш байх зарчмыг гажуудуулж, төр засгийн нэр хүндийг уншагж, гутранги үзлийг нийгэмд түгээн тархаах
Дунд	Хүнд суртал, чирэгдэл үүсгэх замаар авлига, хээл хахууль авах нөхцөл бүрдүүлэх Шийдэж буй асуудлын мөнгөн дүнгийн тодорхой хувийг урьдаас тохирон авах	Хуулийн хэрэгжилтийг завхруулан гажуудуулах
Доод	Гар цайлгах, шан харамж авах Хууль ёсны болон хууль бус үйлчилгээнд давуу байдал олгох, "тусгай" эрх эллэх	Авлигыг хүлээн зөвшөөрөх сэтгэлгээ бий болох

Эдгээр түвшин тус бүр илрэх хэлбэр болон үр дагаварын хувьд харилцан адилгүй боловч эцсийн дүндээ нийгмийн тогтолцоог бүхэлд нь аюулд учруулдагаараа нийтлэг байна. Үүний зэрэгцээ өндөр түвшний авлига бол доод болон дунд шатанд үйлдэгдэж буй авлигыг бодвол төрийн өндөр дээд албан тушаалтан оролцдог, нийгмийн тогтолцооны оршин тогтнох үндсийг ганхуулдаг тул хор хохирлын хувьд асар их, нарийн зохион байгуулалттай, голдуу хуулийн "хамгаалалтанд"орсон байдаг тул илрүүлэх, шалгах, хариуцлага тооцоход хүндрэлтэй байдгаараа онцлог юм.

Монгол Улсад авлига шийдвэр гаргах дээд түвшний өндөр албан тушаалтнуудын дунд их гардаг, гадаад улс оронтой харилцахдаа бүлэг хүмүүсийн эрх ашгийг дээгүүр тавьж ажиллах, өөрөөр хэлбэл улс орны эрх ашигт сөргөөр нөлөөлсөн шийдвэр гаргаж мөн үр ашиггүй асар их зээл, мөнгөнөөс болж цаашид гарах эдийн засгийн хор уршгийг бодитой үнэлж чадахгүй байгаа нь асуудлыг улам бүр хүндрүүлж байна гэж шинжээчид дүгнэж байна.

Иймд өндөр түвшний авлигыг зохион байгуулалттай, бүтэц тогтолцоонд шууд холбогдуулан, нийгмийн системтэй адилтган дараах байдлаар тайлбарлаж болох байна. Жишээ нь,

Нийгмийн систем	Өндөр түвшний авлигын систем
Бүтэц зохион байгуулалт	Бүтэцжсэн, өндөр зохион байгуулалттай Хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх засаглал, улс төрийн нам болон бизнесийн нөлөө бүхий институт оролцдог.
Хүчирхэг нөлөөтэй тоглогч, оролцогч талууд	Үндэсний хэмжээний болоод үндэстэн дамнасан орон зайд үйлчилдэг.
Дасан зохицох, хувьсах орчинг өөрт ашигтайгаар өөрчлөх	Хуулийн тусламжтай болон хууль бусаар давуу байдлыг бий болгож, шударга ёс, нийтийн "сонирхол" –оор бамбайлан хаацайлдаг.
Галаал орчноос өөрийгөө хамгаалах чадавхи/дархлаа/	Хууль бус зан үйлийг зөвтгөх, хуулийг завхруулах хүчирхэг хөшүүрэг, эрх мэдэл бүхий, шийдвэр гаргах түвшинд нөлөөллийн бүлгүүдтэй. "халдашгүй байдал" зэрэг эрх зүйн хамгаалалттай.

Эдгээр онцлогууд нь өндөр түвшний авлигыг илрүүлэхэд ихээхэн төвөгтэй болгохын дээр өндөр түвшний авлигад оролцогч талууд ихэнх тохиолдолд “зохих ёсны хуулиар” хамгаалагдсан, эсвэл хуулийн хариуцлага хүлээлгэх боломжгүй, өдөөсөн хэрэг нь хуульд тусгагдаагүй, хууль тогтоогч болон сахиулагчдыг ямар нэг байдлаар/худалдан авах, хариу барих, айлган сүрдүүлэх гм/ “хараат” болгосон байдагт оршино.

Шинжээчдийн үзэж байгаагаар өндөр түвшний авлигын оролцогч талуудыг дараах байдлаар нэгтгэн үзэж болох байна. Үүнд:

Өндөр түвшний авлигад оролцогч талуудыг дурдвал:

Хууль тогтоох байгууллага: авлигад “ээлтэй” бодлого, хууль эрх зүйн орчин “бүрдүүлэх”, халдашгүй байдал гм “хамгаалалтын” нөхцөл бий болгох

Гүйцэтгэх байгууллага: Хуулийн хэрэгжилтийг гажуудуулан завхруулах, хууль бус давуу байдал олгох

Шүүх байгууллага: Хуулийн өмнө тэгш байх зарчим, шударга ёсыг алдагдуулж, “дуулгаваргүй”-г номхотгох, “халдашгүй”-г хамгаалах

Улстөрний нам: Сонгуулийн дэмжлэгийн хариу барих, бодлого боловсруулах, томилгоо зэрэгт “эргэдэг хаалга”-ны зарчмаар ажиллах

Бизнесийн бүлэглэл: Улс төртэй хутгалдах замаар олигарх бүлэглэл үүсгэх, улс орны эрх ашиг, аюулгүй байдлыг хохироосон бизнес төслийг хэрэгжүүлж, том хөрөнгө оруулалтыг хяналтандаа авах, байлгах

Хэвлэл мэдээлэл: “Тархи угаалт”, “Хаалтын гэрээ” гм.

Эдгээр тогтолцоонд оролцогч талууд “ашиг сонирхлоор” нөхцөлдсөн өндөр түвшний авлигачид харилцан биедээ дэм үзүүлэх байдлаар чухамдаа “аалзны тор” мэт бат бөх сүлжээ үүсгэн оршин байдаг ажээ.

Үндэсний аюулгүй байдалд өндөр түвшний авлигын үзүүлэх нөлөө

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын тухай үзэл баримтлалд: “Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдал гэж Монгол Улсын үндэсний язгуур ашиг сонирхлыг хангах заагаар, дотоод таатай нөхцөл бүрдсэн байхыг хэлнэ. Монгол Улсын үндэсний язгуур ашиг сонирхолд Монголын ард түмэн, соёл иргэнийнл оршин тогтнох, Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, нутаг эвсгээр, хил дязгаарын халданигүй байдал болон бүрэн бүтэн байдал, үндэсний эв нэгдэл, үндсэн хуульт байгууллын аюулгүй байдал, эдийн засгийн бие даасан байдал, экологийн тэнцвэрт хөгжил багтана”² хэмээн заасан. Эндээс үзвэл үндэсний аюулгүй байдалд тухайн улс орны бие даан оршин тогтнох, хараат бус тусгаар байх, хүн ам аюулгүй байдлын бүх үзүүлэлтүүдээр хангагдсан байх зэрэг олон хүчин зүйлийг хамарсан цогц ойлголт аж. Дэлхийн томоохон судалгааны байгууллагын шинжээчид авлига газар авсан улс орнуудын үндэсний аюулгүй байдал хэврэг байдаг талаар дүгнэсэн байдаг³.

Шинжээчдийн үзсэнээр үндэсний аюулгүй байдалд үзүүлэх өндөр түвшний авлигын нөлөөг дараах байдлаар эрэмбэлэн үзэж болох юм.

Эрэмбэ	Аюулгүй байдал	Нөлөө үзүүлэгч талууд	Цэрэх хэлбэр, үр дагавар
1-р түвшин	Оршин тогтнохуйн аюулгүй байдал	Үндэстэн дамнасан корпораци, гадны улс орон, иргэн харьяат, худалдагдсан улч төрчид, албан тушаалтай	Сонгуулийн явцад нөлөөлөх, улс төрийн намыг санхүүжүүлэх Улс орны баялаг, төрийн бодлогыг хяналтандаа байлгах үүднээс улс төрчид, эрх мэдэлтэй хүмүүсийг худалдан авч улмаар хэрэгтэй шийдвэр гаргуулах үүднээс шангаажлах, барьнаалах
2-р түвшин	Эдийн засгийн аюулгүй байдал	Үндэстэн дамнасан корпораци, гадны улс орон, иргэн харьяат, худалдагдсан улч төрчид, албан тушаалтай	Шударга бус гэрээ хэлцэл байгуулах Эдийн засгийн хөгжил сул, ядуурал таарч, хүн амын амьжиргаа доройтох, өмчийн хэт ялгаа үүсэх
3-р түвшин	Дотоод аюулгүй байдал	Үндэстэн дамнасан корпораци, гадны улс орон, иргэн харьяат, худалдагдсан улч төрчид, албан тушаалтай	Үймэн, самуун дэгдэх, засаглалд итгэх итгэлийг ганхуулах Иргэд таллах, эв нэгдэлгүй болох, хууль дэгдээ алдагдаж, дотоодын үйлчилгээ самуун дэгдэнэ
4-р түвшин	Хүний амьдрах, хүрээлэн буй орчны аюулгүй байдал	Үндэстэн дамнасан корпораци, гадны улс орон, иргэн харьяат, худалдагдсан улч төрчид, албан тушаалтай	Амьдралын чанарын стандартыг хяналтандаа авах, Амьдрах орчны, хэрэглээний чанар стандарт алдагдан доройтох, агаар ус хөрө зэрэг байгалийн орчны бохирдол
5-р түвшин	Мэдээллийн аюулгүй байдал	Үндэстэн дамнасан корпораци, гадны улс орон, иргэн харьяат, худалдагдсан улч төрчид, албан тушаалтай, нэлээд хэд авсан хэвлэл мэдээлэл	Гархи угаах, худал буруу мэдээлэл гаргах, Иргэд албан ёсны мэдээлэлд итгэхгүй болж, цуу мэдээ хүчирхэгжих төрд итгэх итгэл алдрах

Дээрх түвшингээс харахад өндөр түвшний авлига үндэсний аюулгүй байдлын тулгуур багана бүрд сөргөөр нөлөөлж байгаа талаар шинжээчид нийхүү дүгнэжээ. Түүнчлэн шинжээчид Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлыг бүрэлдүүлж буй оршин тогтнохуйн, эдийн засгийн, дотоодын, хүний, хүрээлэн байгаа орчны болон мэдээллийн аюулгүй байдал уяллан холбоогүй, цогц бодлогоор хангагдаагүй болохыг онцгойлон анхааруулсны зэрэгцээ үндэсний аюулгүй байдалд тулгарч буй аюул зөвхөн тэдгээрийн шалтгаан нь төрийн нийгэм эдийн засгийн зөв бодлого, арга механизм байхгүй, юм уу эсвэл хэрэгжүүлэхгүй байгаагаар холбоц үзэж байгаа бөгөөд тэдгээрийн цаана авлига, хээл хахуулийн шинжтэй томоохон асуудлууд бий гэдгийг шинжээчид анхааруулж байлаа.

² Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, УБ, 2010

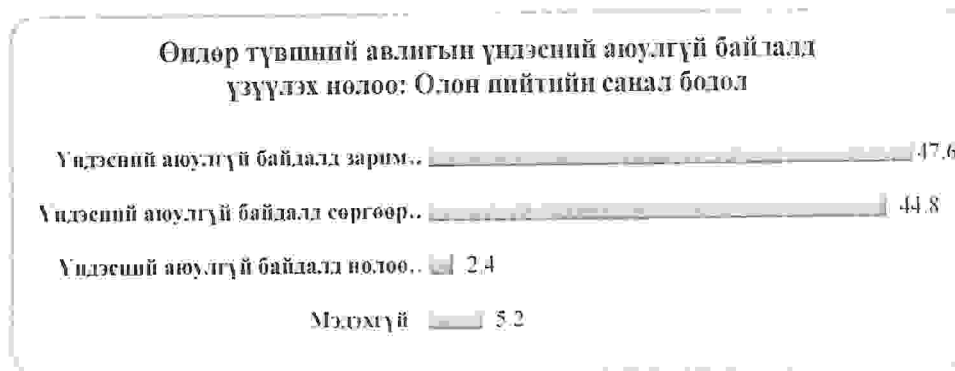
³ Транспэрэйс интернэйшн есон улсын байгууллага цуврал судалгаа, УБ, 2013-2014

Өндөр түвшний авлига улс орны эрх ашгийг хөндөж, түүнийг ноштойгоор зөрчиж буйн гол илрэл бол газар, байгалийн баялаг, ашигт малтмалын орд, тэдгээрийг эзэмших, ашиглах зөвшөөрөл, лиценз зэрэг эдийн засгийн төдийгүй улс орны тулгуур эрх ашигт холбогдолтой зүйлсийг албан тушаалтнууд хууль бусаар худалдаж, зарж, үүнээс хууль бус ашиг олж буйгаар илэрч байна гэж судалгаанд оролцогчид үзсэн.

Судалгаанд оролцсон шинжээч, эрдэмтэд үндэсний аюулгүй байдлыг Монгол Улсын хил хязгаар, газар нутгийн бүрэн бүтэн байдал, ард иргэдийн айх аюулгүй тайван амьдрал, эв нэгдэл, улс орны эдийн засгийн бие даасан байдал, тусгаар тогтнол, түүх, хэл соёл, ёс заншлаа хадгалах язгуур эрх ашиг, үнэт зүйлстэй холбон тайлбарлаж байгаа нь Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалтай утга, агуулгын хувьд дүйж байна. Сүүлийн жилүүдэд уул уурхайн салбарт гадаадын хөрөнгө оруулалт, гадаад улс орны оролцоо анхаарал нэмэгдэж байгаатай холбогдон ашигт малтмалын лиценз олголт түүнийг дагасан нийгмийн хардалт, сэрдэлт улам бүр нэмэгдэж байгаа нь авлига системийн шинж чанартай үзэгдэл болж хувирсны дохио бөгөөд үндэсний оршин тогтнохуйд аюулын харанга дэлдэж байна хэмээн үндэсний шинжээчид үзжээ.

Шинжээчдийн дунд явуулсан ярилцлагатай зэрэгцүүлэн 500 иргэдийн дунд явуулсан санал асуулгын судалгааны дүн⁴-гээс үзэхэд өндөр түвшний авлига үндэсний аюулгүй байдалд зарим талаар болон, сөргөөр нөлөөлөх хэмжээнд хүрсэн гэж иргэдийн 92.4% нь үзжээ.

График.2 Үндэсний аюулгүй байдалд өндөр түвшний авлигын нөлөөг олон нийтийн санал бодол

Энэхүү дүнгээс үзэхэд авлига нийгмийн бүх хүрээг хамран тэлэхийн хэрээр нийгэмд үзүүлэх сөрөг нөлөө нь улам бүр нэмэгдэж, шаашлаад үндэсний аюулгүй байдлыг аядагдуулахад хүрч болзошгүй байна.

Өндөр түвшний авлигад зөвхөн Засгийн газрын эрх бүхий дээд албан тушаалтнууд холбоотой хэмээн явцуу хүрээнд авч үзэх нь бий. Судалгаанд оролцогчдын тэмдэглэснээр, “өндөр албан тушаалтны хэрэг бол өндөр түвшний авлига” мөн ажээ. Улс төр, бизнесийн бүлгүүдийн холбоотой байдал, олсгархи бүлэг, төрөөс төрсөн тэрбумтангууд зэрэг ойлголтууд ч үнэн хэрэгтээ өдөр түвшний авлигын асуудалтай холбоотой ойлголт хэмээн судалгаанд оролцсон зарим шинжээч дүгнэсэн.

Өндөр түвшний авлига нь өргөн хүрээнд тодорхойлол төрийн байгууллагын бүх шатанд, ялангуяа шийдвэр гаргах шатанд байдаг, харин явцуу хүрээнд авч үзвэл улс орны удирдлагын түвшинд, үндэсний аюулгүй байдалтай холбоо бүхий байгууллага, албан тушаалтны түвшинд, улс төрийн шийдвэр гаргах түвшинд шууд хамаатай тул олон нийтийн зүгээс нөлөө үзүүлэх, хяналт тавих бодомж маш бага байдгаараа өндөр түвшний авлига нь бусад авлигаас ялгардаг байна.

Түүнчлэн олон нийт дээд түвшний авлига бусад авлигаас илүү хөр хөнөөлтэй (92.1%) байдаг, өндөр түвшний авлига бол эрх мэдэл бүхий хүмүүс оролцож, үйлдэж байдаг тул илэрдэггүй (88%) ба авлигыг их бага байхаас үл хамаарч шийтгэл үзүүлэх хэрэгтэй (81.9%) хэмээн үзсэн байна.

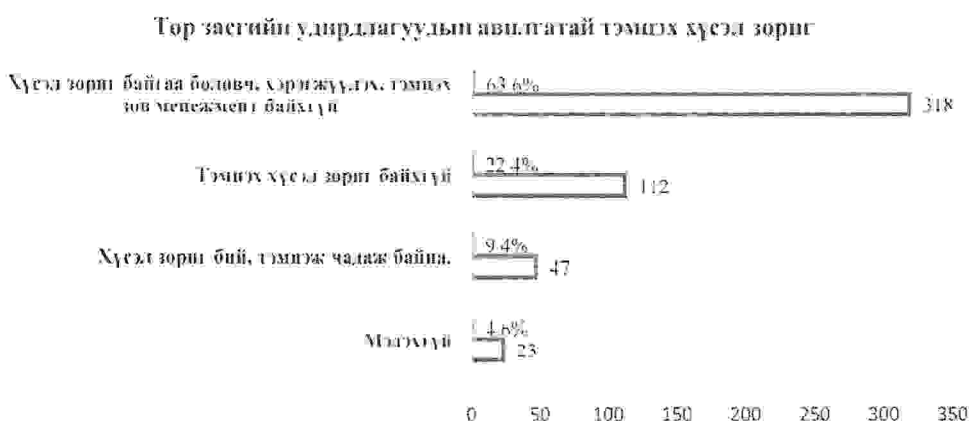
⁴ “Авлига ба үндэсний аюулгүй байдал” санал асуулгын судалгааны дүн, МУИС-ийн Социологийн тэнхим, УИХ-ын УАБГБ-ын байнгын хороо, 2014

⁵ “Өндөр түвшний авлига ба үндэсний аюулгүй байдал” сэдэвт социологийн судалгаа, МУИС, УБ, 2014

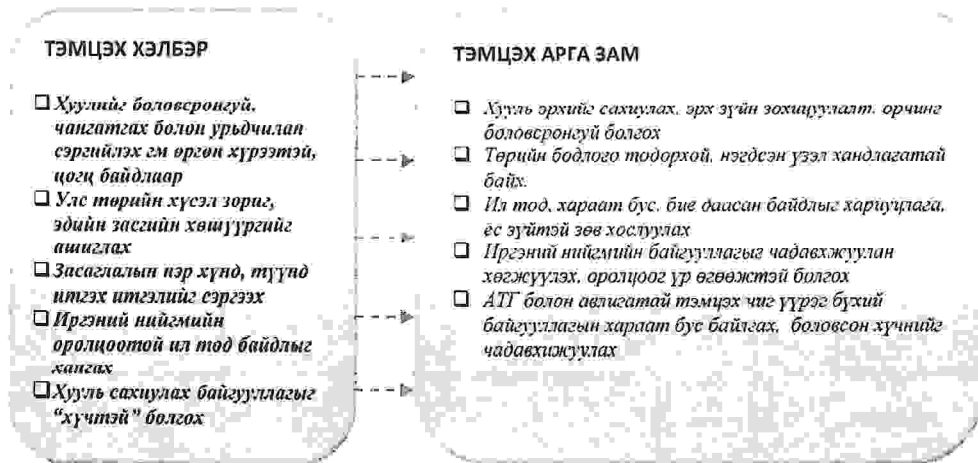
Авлига, өндөр түвшний авлигатай тэмцэх арга зам

Шинжээчид өндөр түвшний авлигыг төрийн өндөр дээд албан тушаалтан, засаглалын институци оролцдог, улс орон ард түмний ний эрх ашгийг хохироох бодлого, шийдвэр гаргах хууль бус үйлдэл үзсэн бөгөөд хуулийг завхруулах замаар өөртөө болон бусдад давуу байдал олгож, халдашгүй байдал зэрэг хуулийн хамгаалалтыг ашигладаг гэжээ. Ингэхдээ тэд голлон ард түмний итгэлийг урвуулан ашиглаж, нийтийн эрх ашиг, төрийн эрх ашиг үгсээр хаацайлж, сонгуулийг өөрийн байр суурийг баталгаажуулах, засаглалд хүрэх механизм гэсэн байдлаар ханддаг бөгөөд авлигатай тэмцэнэ гэж аман дээрээ байнга хэлдэг авч ачир дээрээ түүнд "ээлтэй" бодлого, эрх зүйн орчин бүрдүүлж байдаг байна. Олон нийтийн хувьд төр засгийн зүгээс авлигатай тэмцэх хүсэл зоригийг харилцан адилгүй, ихэнх тохиолдолд сөргөөр үнэлсэн байна. Тухайлбал, хүсэл зориг байгаа боловч тэмцэх зөв менежмент байхгүй (63.6%), тэмцэх хүсэл зориг байхгүй(22.4%) гэж үзсэн ба арав хүрэхгүй(9.4%) хувь нь төр засгийн удирдлагуудад тэмцэх хүсэл зориг бий, тэмцэж чадаж байна гэж үзсэн нь хангалтгүй үзүүлэлт мөн.

График.3 Төр засгийн удирдлагын үнэлгээ: олон нийтийн санал бодол

Түүнчлэн олон нийтийн зүгээс авлигын эсрэг төр засгийн байгууллагуудын явуулж буй үйл ажиллагааг тааруу буюу муу(иргэдийн 54% нь Засгийн газар, яамдыг, 42.8% нь УИХ-ыг, 45% нь Шүүх тогтолцоог, 44.4% нь Хууль хяналтын байгууллагыг муу гэж үзсэн) болон дунд(иргэдийн 38.2% нь Авлигатай тэмцэх газрыг, 33.4% нь Ерөнхийлөгч, түүний институцийг дундээрэг гэжээ) хэмээн үнэлсэн нь анхаарал татаж байна. Авлига ба өндөр түвшний авлигыг хэрхэн ойлгож тодорхойлж байгаагаас хамааран тэдгээрийн авлигыг үл тэвчих, тэмцэх хэлбэр, арга зам илэрхийлэгдэж байна. Энэ талаарх шинжээчдийн өгсөн хариултыг багцлан үзвэл дараах хэлбэр, арга замаар авлигатай тэмцэж болох ажээ.

Нэгд. Хууль эрхийн хүрээнд төдийгүй, түүнээс гадуур өргөн хүрээтэй тэмцэхийг санал болгож байна.

Авлигыг зөвхөн гэмт үйлдэл төдийгөөр хязгаарлан эрүүгийн хууль, төрийн албан хаагчийн ёс зүй, үүрэг хариуцлагын хүрээнд шийдвэрлэхийг оролдох нь тийм ч өгөөжтэй арга зам биш хэмээн дэлхий нийтийн хандлагад үзэх болсон. Шинжээчид ихэнх хүмүүсийн ойлгодог шиг “авлигыг тогтсон хууль дүрмийг зөрчих төдийгөөр үзэж болохгүй” гэдгийг энд онцолсон юм. Учир нь өндөр түвшний авлигыг үйлдэгч нь хууль дүрмийг сайтар мэдэхийн сацуу, хуулинд тусгаагүй атлаа улсын эрх ашгийг “илэрхий зөрчсөн” үйлдлүүд гаргах нь олонтаа байдаг аж. Иймд эл түвшинд үйлдэгдэж буй авлигатай тэмцэхийн тулд нэр томьёог оновчтой болгохоос эхлээд зонхилон үйлдэгдэж буй хэлбэр, хор уршгийг тодорхойлох, урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх ба илрүүлэх, зохицуулах арга замын талаар холбогдох хуульд зүйл заалт оруулах нь нэгэн чухал алхам болох юм.

Хууль эрхийн хүрээнд өндөр түвшний авлигатай тэмцэхдээ макро орчныг сайжруулж авлигыг үл тэвчих үзэл хандлагыг бий болгох, хууль дээдлэхийн зэрэгцээ биелүүлэх, нэгэнт тухайн этгээд авлигын хэрэг үйлдсэн нь тогтоогдсон бол шийтгэх ял тодорхой байх, ял шийтгэлийг чангатгах, эрүүгийн хуулийн зүйл заалтад оноох шийтгэлийг тодорхой тусгаж өгөх шаардлагатай байна. Түүнчлэн энэ түвшинд үйлдэгдэж буй авлигатай амжилттай тэмцэхийн тулд ашиг сонирхлын зөрчлийг зохицуулах, эрх зүйн цар хүрээ, тогтолцоог боловсронгуй болгох, улс төрийн намын санхүүжилт, олон нийтийн мэдээлэл авах боломж зэрэгт анхаарлаа хандуулах хэрэгтэй болохыг шинжээчид санал нэгтэй баталж байна.

Хоёрт. Улс төр, эдийн засгийн хандлагаар авлигатай тэмцэх шаардлагатай.

Авлигатай тэмцэх хойшлуулшгүй чухал зүйл бол төрийн бодлого тодорхой, нэгдсэн үзэл хандлагатай, улс төрийн тогтолцоог шинэчлэх, өөрчлөх явдал хэмээн иргэний нийгэм, төрийн бус байгууллагын экспертүүд үзсэн байна. Улс төрийн тогтолцоог сайжруулахын тулд нэн тэргүүнд сонгуулийн тогтолцоог өөрчлөх, улс төрийн намын санхүүжүүлэлт, нам, нэр дэвшигчийн сонгуулийн төсөв зардлыг ил тод болгох, намын харъяаллаар талцах явдлыг арилгах, төрд алба хааж буй хүмүүсийг томшилох томилгоо, улс төрийн намуудаас хэт хараат байдлыг багасгах зэрэг хэд хэдэн зүйлийг тэмдэглэжээ. Эцсийн дүндээ авлигаас үүдэн төр засаг “сульдаж”, “хүчгүйдэж” нэг ёсондоо аюулгүй байдлын үндэс алдагдаж байдаг тул төрийг чадавхижуулахын тулд улсын хэвшлийн удирдлагыг өөрчилж, улс төрөөс хараат бус болгох, хувийн хэвшлийг аль болох нэмэгдүүлэх нь чухал болохыг шинжээчид тэмдэглэсэн болно.

Иргэдийн дунд “хавтгайрсан” хэмээн тооцогдож буй дунд болон доод түвшний авлигыг багасгах нэгэн арга зам бол эдийн засгийн бодит боломжид тулгуурлан төрийн албан хаагчдын цалин хангамжийг нэмэгдүүлэх явдал юм. Түүнчлэн эдийн засгийн өрсөлдөөнийг нэмэгдүүлэх нь авлигыг өөгшүүлэхгүй байхад ихээхэн тустай. Үүнд макро эдийн засгийн тогтвортой байдал чухал. Дан ганц авилгалтай өөртэй нь тэмцэх бус харин макро орчныг сайжруулах замаар бүхий л түвшний авлигатай тэмцэх явдал чухал юм.

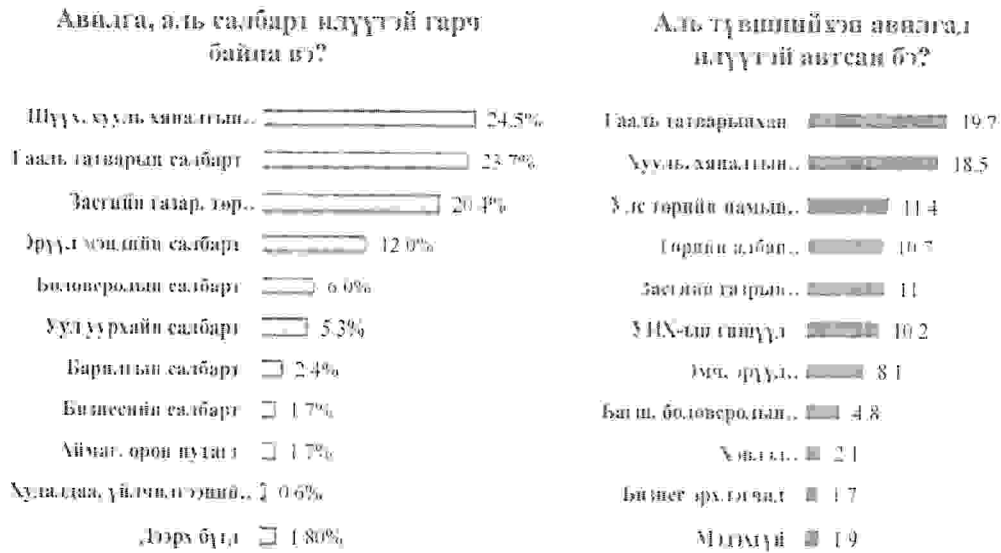
Олон улсын практикаас үзэхэд хууль эрхийн болон улс төрийн авлига нь харилцан бие биенээ нөхцөлдүүлж байдаг. Авлигад өртсөн, хээл хахууль өгсөн нь тодорхой болсон ч, “улс төрийн хамгаалалт” бүхий этгээдэд шүүх, хуулийн байгууллага зарим тохиолдолд хариуцлага тооцож чаддаггүй. Энэ байдал нь улс төр, төрийн албанд ажиллах үнэнч шударга иргэдийг шантрах, зайлсхийхэд хүргэдгээрээ цаашилбал хялбар аргаар мөнгөтэй болох гэсэн хүмүүсийг “өдөөж” байдгаараа ихээхэн хор уршигтай, нөгөө талаар авлига авах сонирхол бүхий этгээдийг төрийн албанд орж ирэх “гүүр” болдгоороо үндэсний аюулгүй байдалд заналхийлэл учруулах нэгэн нөхцөл болдгийг үгүйсгэх аргагүй юм.

Гуравт. Төрийн албанд захиргааны хяналт тогтоож, хариуцлага, дүрэм журмыг сахуулах байдлаар тэмцэх хэрэгтэй.

Шударга ёсыг сахуулах, нэг ёсондоо ил тод, хараат бус, бие даасан байдлыг хариуцлага, ёс зүйтэй зөв хослуулах нь ихээхэн чухал бөгөөд төрийн албанд дээрх нөхцлийг хангах нь авлигын эсрэг тэмцэлд ач холбогдолтой. Учир нь аливаа улс орны төр засагт ажиллаж буй хараат бус байдал ард иргэдийн зүгээс түүнд итгэх итгэлд үндэслэдэг жамтай. Нөгөөтэйгүүр ард түмэн төр засагт итгэхээ болих, авлигыг төрийн албанд, дээд түвшинд, эрх мэдэлтнүүд ихээхэн авдаг хэмээх “сэрдлэг” нь авлигыг нийт нийгэм даяар “дэврээж”, улмаар “хүн бүр байх ёстой ердийн зүйл”

хэмээн хүлээн авахад хүргэдэг үндсэн хүчин зүйл болж байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй. Санал асуулгын дүнгээр авлига аль салбар, түвшинд илүү гарч байгааг харуулсан олон нийтийн төсөөлөл, санал бодол бодитой юм.

График 4. Авлигын тархалт, хүрээ: олон нийтийн санал бодол

Иймд авлигыг үл тэвчих уур амьсгалыг нийгэмд бүрдүүлэх, олон нийтийн хяналтыг сайжруулах, төрийн албанд ажиллах эрхийг нь хаах, зайлшгүй хянах ёстой албан тушаалтны жагсаалтыг гаргах нь авлигатай тэмцэхэд гойд нөлөөтэй хэмээн шинжээчид үзсэн.

Дорөвт. Ёс зүйтэй, хариуцлага байдлыг бэхжүүлж, иргэний нийгмийн оролцоотойгоор төсөв санхүүгийн ил тод байдлыг хангах замаар авлигатай тэмцэх нь чухал байна.

Иргэний нийгмийг хөгжүүлж, бэхжүүлснээр улс төрийн хариуцлага сайжирдаг зүй тогтолтой. Улс төр, төрийн албан тушаал, эрх ямба эдэлж буй хүмүүсийн хариуцлага сайжирч, төсвийн зарцуулалт ил тод болох явдал бол авлигыг ихээхэн багасгаж болохыг экспертүүд онцолсон байна.

Дээрх саналд тулгуурлан авч үзвэл авлигын шинжээчид иргэний нийгмийн байгууллагыг хөгжүүлснээр нийгэмд ёс зүйг төлөвшүүлж, шударга ёсыг тогтоох боломжтой хэмээн үзэж байна. Экспертийн ярилцлагын үр дүнгээс үзэхэд төрийн албан хаагчдын ёс зүй, зан харьцаа тааруу, тэдний цалин хөлс бага байгаа болон ёс зүйн гажуудал нь албан тушаалаа урвуулан ашиглах, хувийн ашиг хонжоо эрэлхийлэх, албан бус төлбөр авах зэрэг эдийн засгийн шунахай сэдлээр дээрх үйл ажиллагаанд оролцоход түлхэж байна. Үүний зэрэгцээ авлигатай тэмцэх тухай хуульд заасан албан тушаалтан “хөрөнгө орлогын мэдүүлгийг (ХОМ)” хянан шалгах ажлыг зохион байгуулах ажил нь ёс төдий бөгөөд, авлигыг илрүүлэх, тэмцэхүндсэн аргачлал болж чадахгүй байгаа хэмээн экспертүүд дүгнэжээ.

Төрийн албаны аль ч шатанд үүрэг хариуцлагын тогтолцоо алдагдаж байгаа нь тэдний цалин орлогын хүрэлцээ муу, эргэж тайлагнах зарчим үйлчилдэггүйтэй холбоотой болохыг судалгаанд оролцогчид тэмдэглэсэн. Иймд иргэний нийгмийг бэхжүүлж чадавхижуулах, төсвийн хуваарилалтыг баг, хороо зэрэг төрийн анхан шатны нэгжээс эхлээд дээд түвшинд хүртэл нээлттэй, ил тод болгох нь чухал ажээ.

Тавь. Өндөр түвшиний авлигатай тогтолцоот хандлагаар, цогц хэлбэрээр тэмцэх.

Хэдийгээр Монголд авлигатай тэмцэх ажлыг эрх зүй бодлогын орчныг сайжруулахаас эхлээд төрийн албыг эрүүлжүүлэн, авлигатай тэмцэх чиг үүрэг бүхий байгууллагуудыг чадавхижуулж, иргэд олон нийтэд авлигыг үл тэвчих үзлийг бэхжүүлж, хариуцлагын тогтолцоог нийгэмд бүхэлд нь

хэвшүүлэх хэрэгтэй гэж шинжээчид үзэж байна. Экспертүүд авлигатай тэмцэх чиг үүрэг бүхий төрийн байгууллагыг энд онцолж байна.

Авлигын төрөл хэлбэр, хор хөнөөл, үр дагаврыг бууруулахад тухайн асуудлыг хариуцаж буй байгууллагын үйл ажиллагаа хангалтгүй, хүч сул байгааг экспертүүд санал нэгтэй дурдаж байна. Тухайлбал экспертүүд,

- АТГ жижиг авлигыг илрүүлж байгаа боловч өндөр түвшний авлигыг илрүүлж чадахгүй байна,
- Өндөр түвшний авлигын хэргүүд замхарч байна,
- АТГ зарим хэргийг шийдвэрлэх тал дээр “хүчгүйдэх” байдал ажиглагддаг зэргийг онцлохын дээр авлигатай тэмцэх газар байгуулагдсанаар тодорхой үр дүн гарсан бөгөөд авлигатай бүх түвшинд хамтарч тэмцэх нь илүү үр дүнтэй болохыг санал нэгтэй дурдсан болно.

Тогтолцоот хандлагаар тэмцэнэ гэдэг нь авлигыг хамрах хүрээгээр нь, авч буй эздээр нь, илрэх хэлбэрээр нь, үйлдэгдэж буй түвшнээр нь нэгэн бүхэл систем хэмээн үзэж, тэмцэх хэлбэр юм.

Чухамдаа авлигыг улс төрийн тогтолцоон дотор үйлдэгдэж буй уялдаа бүхий дэд тогтолцоо хэмээн үзвэл энэхүү үзэгдлийн оролцогчид болох төрийн албан тушаалтан, тэдгээрийн мөн чанарыг сая ухаж, цогц хэлбэрээр тэмцэх боломжтой юм.

Товч дүгнэлт

Өндөр түвшний авлигын ойлголт, шалтгаан ба үр дагаварын хувьд,

- Экспертүүд улс үндэстний нууцтай холбоотой бичиг баримтыг гадагш нь гаргах, ашигт малтмалын лиценз худалдаалах, зарах, уул уурхайд холбогдох тендер, гэрээ хэлэлцээр, төсөл, буцалтгүй тусламж, газар нутгийн худалдаа зэрэг улс орны хөгжил, нийгэм, улс төр, эдийн засгийн амьдралд үзүүлэх сөрөг үр нөлөө, үр дагаварын хувьд маш хохиролтой, улс орны удирдлагын дээд түвшинд холбогдох авлигыг өндөр түвшний авлигад тооцож байна.
- Өндөр түвшний авлигын цаана улс төрийн болон бизнесмэнүүдийн тохиролцоо явагдахын зэрэгцээ мөнгөний хэмжээнээс гадна шийдвэрлэгдэж буй асуудлын цар хүрээ, түвшин, ач холбогдол илүүтэй яригддаг аж.
- Өндөр түвшний авлигын хэмжээг шинжээчид үзэхдээ улс орны эдийн засгийн хөгжилд болон үндэсний аюулгүй байдалд нөлөө үзүүлэхүйц хэмжээний тухай яригддаг бөгөөд нэг болон түүнээс дээш тэрбум төгрөгийн асуудлууд юм гэжээ.
- Өндөр түвшний авлига нь өргөн хүрээндээ төрийн байгууллагын бүх шатанд, ялангуяа шийдвэр гаргах шатанд, явцуу хүрээндээ улс орны удирдлагын түвшинд, үндэсний аюулгүй байдалтай холбоо бүхий байгууллага, албан тушаалтны түвшинд, улс төрийн шийдвэр гаргах түвшинд шууд хамаатай тул олон нийтийн зүгээс нөлөө үзүүлэх боломж маш бага байдгаар өндөр түвшний авлига нь ялгардаг байна.
- Өндөр түвшний авлига нь эрх мэдлээ урвуулан ашиглах, улс төрийн эрх мэдэл олж авахтай холбоотой байна. Төрийн эрхийг сонгуулийн замаар олж авах үйл ажиллагаа гажуудсан нь өндөр түвшний авлигын нэг эх сурвалж болж байна. Сонгуульд нэр дэвших болон сонгуулийн кампанит ажлын зардал сонгуулиас сонгуульд өсөн нэмэгдсээр байгаа нь улс төрийн намуудыг мөнгөнөөс хараат болгож байна. Энэ байдал нь намуудыг засгийн эрх авсаны дараа эрх мэдэл, албан тушаалаа ашиглан бусдад давуу байдал олгох үүдийг нээж байна.
- Улс төрийн болон сонгуулийн тогтолцоо, засаглалын буруу хуваарилалт, хийрхэл, эрх ашиг, эрх мэдлийн төлөөх шунал, ашиг сонирхол, амбиц, амин хувна үзэл, ёс зүйгүй байдал зэрэг нь өндөр түвшний авлигын нөхцлийг бүрдүүлж байна. Мөн Үндсэн хууль дээдлэх, хууль ёсыг удирдлага болгох явдал алдагдаж буй нь өндөр түвшний авлига явагдахад нөлөөлөхөөс гадна энэ нь нэг хүний эрх ашгаар хязгаарлагдахгүй, улс төрийн тодорхой бүлэглэлийн эрх ашигтай холбоотой байгааг экспертүүд онцлон тэмдэглэж байна.
- Хуулиас давсан улс төржилт нь өндөр түвшний авлигыг дэврээх бас нэг хөшүүрэг болж байна. Нийгэмд асар их хор хохирол учруулсан эрх мэдэлтэнгүүдийг намууд, түүний хүрээний улс төрчид хамгаалж өмгөөлдөг байдал нь газар авах хандлагатай байна.
- Өндөр түвшний авлига нь нийгэм эдийн засгийн хөгжил, ард иргэд, хувь хүн, гэр бүл, хамт олон зэрэг нийгмийн бүхий л гишүүд, бүхий л хүрээ хэсэгт хор хөнөөлтэй байна.

Өндөр түвшний авлига ба үндэстний аюулгүй байдлын харилцан нөлөөллийн хувьд.

- Судалгааны үр дүнд тулгуурлан авч үзэхэд авлига бол хавтгайрсан шинжтэй нийгмийн үзэгдэл болсон, үүнийг бууруулах, таслан зогсоох асуудал маш их эрдэл, хүч шаардсан ажил гэдгийг нийгмээрээ хүлээн зөвшөөрч байна.
- Авлигын олон шатлалт хэлбэрүүд Монголд нэгэнт бий болсон талаар иргэд, судлаачид дүгнэн хэлж байна. Эрх мэдэл, албан тушаал, нам бүлгээрээ хамтран үйлддэг, хамрах хүрээ нь их өргөн, учруулах хохирол нь улам бүр нэмэгдэх хандлагатай болсон байгааг судалгаа харуулж байна. Авлига улам бүр далд, нарийн болж буйг онцолсон байна.
- Өндөр түвшний авлига нь эрх мэдэл, албан тушаалтай холбоотой, хуулийн цоорхойг ашигладаг, маш өндөр зохион байгуулалттай, дээд түвшний, учруулах хор хөнөөл, үр дүнгээрээ нийгэмд асар их хортой зүйл болох нь батлагдаж байна.
- Өндөр түвшний авлига бол улс үндэстний аюулгүй байдалд ноцтой хохирол учруулж болох хүчин зүйл болох нь нотлогдож байна.
- Шинжээчдийн үзсэнээр өндөр түвшний авлига бүлэглэн үйлддэг, цөөн тохиолдолд илэрдэг, доод шатнаас дээд шат хүртэл нарийн шат дамжлагаар үргэлжилсэн, нийгмийн сөрөг үзэгдэл ажээ.

Авлига, өндөр түвшний авлигатай тэмцэх тухайд,

- Авлига, өндөр түвшний авлигатай үр дүнтэй тэмцэх явдал бол эцсийн дүндээ үндэстний аюулгүй байдлыг хамгаалах арга зам мөн.
- Шинжээчид авлига, өндөр түвшний авлигын зааг ялгааг тодорхойлон гаргасны зэрэгцээ авлигын эдгээр төрөл хэлбэртэй тэмцэх хэд хэдэн арга зам, боломжийг санал болгосон.
- Авилгатай амжилттай тэмцэхийн тулд ашиг сонирхлын зөрчлийг зохицуулах цар хүрээг боловсронгуй болгох, улс төрийн намын санхүүжилт, олон нийтийн мэдээлэл авах боломж зэрэгт гол анхаарлаа хандуулах хэрэгтэй болохыг экспертийн судалгааны дүн харуулж байна.
- Авилгатай тэмцэх сайн бодлого гэж юуг хэлэх вэ гэдэг экспертийн санал бодлын зөрөлдөөн нь асуудлыг цогц байдлаар авч үзэхийг өөрийн эрхгүй шаардаж байна.
- Албан тушаалын томилгоо, улс төрийн засаглалтай шууд холбоотой байх нь 1-рт, төрийн алба ашиг сонирхлын золиос болох, 2-рт, төрийн албан хаагчийн хувьд тухайн албан тушаалдаа ажиллах хугацаа тодорхой бус болж, энэ нь эргээд авилгын орчныг тэтгэдэг хүчин зүйлийн нэг болдог байна.
- Авилгыг хүлээх хариуцлага байхгүй байгаа нь авилгыг дэврээж байна. “Хариуцлагатай удирдлага бол, хэдийгээр бид авилгыг зөвхөн хувь хүний зан суртахууны асуудал гэж үзэхгүй ч бид л ч гэсэн авилгатай тэмцэх стратегийн гол хэсэг нь юм” [Moses, M. Towards Understanding Mission and Witness. Delhi, 2002, 50] гэсэн санааг авилгатай тэмцэхэд чухал хэмээн бид үзэж байна.
- Ашиг сонирхлыг хязгаарлах, зохион байгуулалттай гэмт хэргийг илрүүлэх, сонгуулийн авилгатай тэмцэх, албан тушаалын бялуу хуваах гм/ авлига, төндэрийн будлиан, ашиг сонирхолын түгээмэл зөрчлүүдийг хориглох, илрүүлэх зэрэг нь өндөр түвшний авилгатай тэмцэхэд чухал нөлөөтэй.
- Авилгыг зөвхөн гэмт үйлдэл төдийгөөр хязгаарлан эрүүгийн хууль, төрийн албан хаагчийн хуулийн хүрээнд шийдвэрлэхийг оролдох нь тийм ч өгөөжтэй арга зам биш. Энд авилгыг ихэнх хүмүүсийн ойлгодог шиг тогтсон хууль дүрмийг зөрчих төдийгөөр явцуу хүрээнд ойлгож болохгүй.
- Авилгатай тэмцэх дээр дурдсан арга зам, боломжууд тухайн улс орны болоод салбарын онцлог, авилгын төрөл хэлбэрүүдээс хамаараал үр өгөөж нь харилцан адилгүй байж болох юм.
- Иймд төрийн болоод төрийн бус байгууллага, мэргэжлийн болоод мэргэжлийн бус бүхий л салбар, хувь хүний өөрийнх нь болоод нийт нийгмийн хувьд хяналтын механизмыг сайжруулж, хариуцлага ёс зүйг дээшлүүлэх явдал ихээхэн чухал юм.
- Авилгыг багасгаж, шударга ёсыг дээшлүүлэхэд авилгатай өөртэй нь төдийгүй, авилгын орчинтой нь тэмцэх хэрэгтэй гэсэн үзэл баримтлалыг гол болгох нь гадаад орнуудын

- туршлагыг харахад ч, эл судалгааны үр дүнгээс үзэхэд ч илүү үр өгөөжтэй гэдэг нь харагдаж байна.
- Экспертүүдийн ихэнх нь Авилгын эсрэг мэдээлэл, сургалтыг өргөжүүлэх, ингэхдээ ерөнхий боловсролын болон их дээд сургуулийн хөтөлбөрт авилгын эсрэг сэдэв оруулах нь чухал гэж үзэж байна. Үүний дээр аль ч салбарт авилгын эсрэг сургалт сурталчилгаа чухал бөгөөд үнэн зөв мэдээлэл түгээх, хүмүүсийг мэдээ мэдээлэлтэй байлгах нь дээрхээс ч илүүтэй чухал юм.
 - Авлигатай тэмцэж, шударга ёсыг бэхжүүлсний үр дүнд нийгэм, хувь хүний хөгжил дэвшил илүү нээгдэж, ард иргэдийн амьдралын чанар сайжрах болно.

Ашигласан материал

1. "Төрийн албан хаагчдын талаарх төрийн бус байгууллагын төлөөллийн санал бодол" МУИС-ийн Нийгмийн судалгааны хүрээлэн. Азийн судалгааны төв. 2009 он.
2. "Авилгын талаарх олон нийтийн ойлголт, мэдлэг тогтоох судалгаа". Сант Марал судалгааны төв. Монгол улсад засаглал, ил тод байдлыг дэмжих хөтөлбөр. УБ., 2013.
3. "Хүмүүс, нийгэм, аж амьдрал" сэдэвт цуврал суурь судалгаа. (2011-2013). Нийгмийн Ардчиллын хүрээлэн. УБ, 2013.
4. "Бизнес эрхлэлтийн орчин дахь авлигын нөхцөл байдал" Монгол улсад засаглал, ил тод байдлыг дэмжих хөтөлбөр. УБ., 2013.
5. "Өндөр түвшний авлига ба Үндэсний аюулгүй байдал" сэдэвт шинжээчдийн судалгааны дүн. МУИС. Уле төр судлалын тэнхим, Социологи-Нийгмийн ажлын тэнхим. УБ., 2014
6. "Авлига ба үндэсний аюулгүй байдал" санал асуулгын судалгааны дүн. МУИС-ийн Социологийн тэнхим, УИХ-ын УАБГБ-ын байнгын хороо., 2014
7. Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. УБ., 2010
8. Транспэрэнси интернэшнл олон улсын байгууллагын цуврал судалгаа. УБ., 2013-2014